

RIVIERENLAND

HEEREWAARDEN

gemeentebeschrijving

Monumenten
Inventarisatie
Project

MONUMENTEN
INVENTARISATIE
PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedenbouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanning: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedenbouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedenbouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.

In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

Blad : 2
Betreft : Ten geleide (vervolg)

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

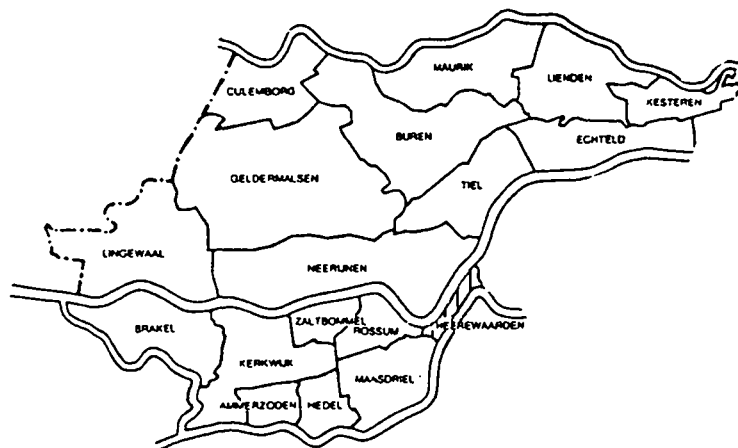
"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betreft zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedenbouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE HEEREWAARDEN

INHOUDSOPGAVE

	blz.
1. <u>INLEIDING</u>	3
2. <u>BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK</u>	5
3. <u>INFRASTRUCTUUR</u>	7
4. <u>NEDERZETTINGSSTRUCTUUR</u>	9
4.1. Algemeen	9
4.2. Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	9
4.3. Stedebouwkundige structuur: - Heerewaarden - Verspreide bebouwing	11
4.4. Ontwikkelingen na 1940	12
4.5. Karakterisering geïnteriseerde bebouwing	12
4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Heerewaarden 1850-1940	15
4.7. Bijzondere gebieden	15
<u>GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR</u>	17

1. INLEIDING

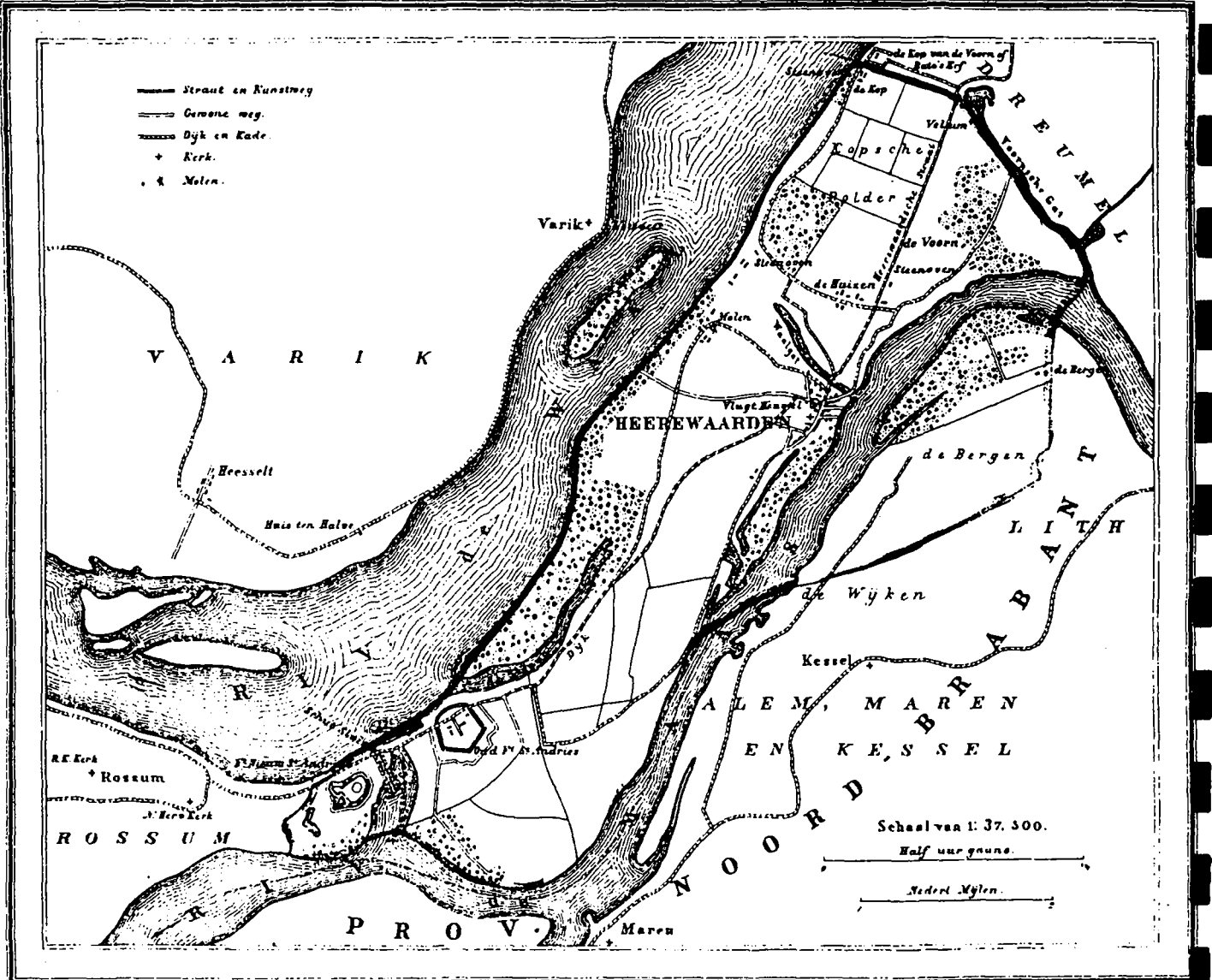
De gemeente Heerewaarden bevindt zich in het inventarisatiegebied Rivierenland en heeft een oppervlakte van 754 hectare. De gemeente Heerewaarden bestaat uit de gelijknamige hoofdkern (zie afbeelding 1). De Waal vormt de noordwestgrens van de gemeente Heerewaarden; de Maas vormt de zuidoostgrens. Voor de kanalisatiewerkzaamheden aan de Maas vormde Het Waal (voorheen Vorensche gat) een deel van de oostgrens van de gemeente Heerewaarden. De gemeente Heerewaarden grenst aan de gemeenten Maasdiel, Rossum, Neerijnen, West Maas en Waal en de in de provincie Noord-Brabant gelegen gemeente Lith.

De gemeente Heerewaarden is in de periode 1850-1940 een agrarische gemeente gebleven. De waterstaatkundige werkzaamheden aan met name de Maas in het begin van deze eeuw, respectievelijk jaren '30 van deze eeuw, alsmede de baksteenfabricage, hebben aan velen werk geboden. Op 1 januari 1990 telde de gemeente Heerewaarden 1.121 inwoners, zo'n 200 inwoners meer dan in 1940.

Afbeelding 1
Gemeente Heerewaarden in 1865

PROVINCIE GELDERLAND.

GEEMEENTE HEEREWAARDEN.

1865

Titgave van Hugo Sturmer te Leeuwarden

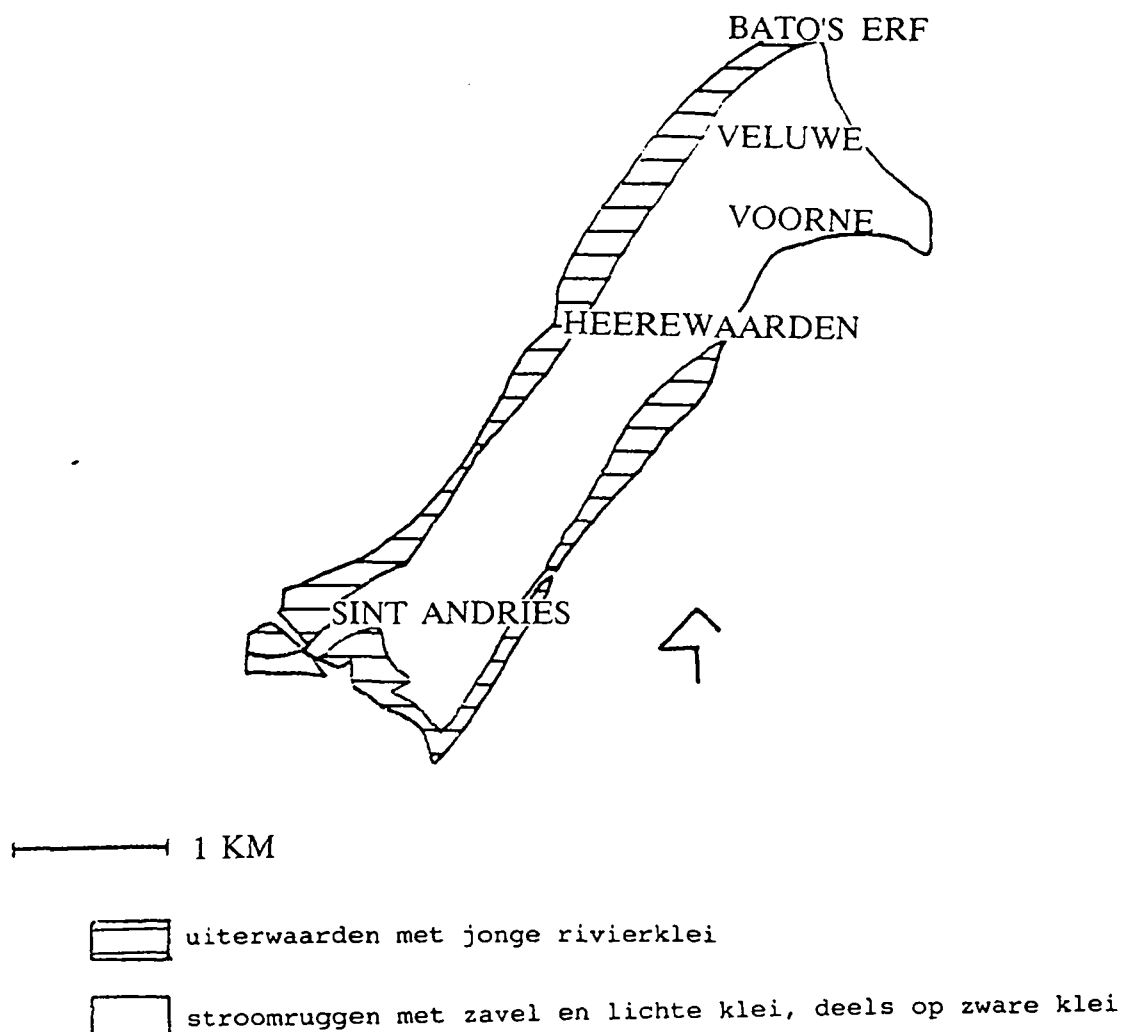
372 Bunders. 300 Inwoners.

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Gedurende de Saale-ijstijd ($\pm 200.000-120.000$ v. Chr.) drong landijs vanuit het noorden de dalen van de grote rivieren binnen. Daardoor werd de loop van de Rijn en Maas naar het westen afgebogen. In de daarop volgende ijstijd, het Weichselien dat ca. 70.000 jaar v. Chr. begon, ontstond een vlechtend riviersysteem met een patroon van zich vertakkende en samenkomende geulen. Omstreeks 10.000 jaar v. Chr. begon het Holoceen en werd het geleidelijk warmer. Naarmate het klimaat verbeterde en het vegetatiedek meer gesloten werd, voerden de rivieren steeds minder sediment aan, waardoor zich enkele hoofdgeulen in de eigen afzettingen begonnen in te snijden. Gaandeweg ontstond een oeverwal/stroomruggen-, en kommensysteem, met zavel en lichte klei op de ruggen en veen en zware klei in de kommen (zie afbeelding 2). Het patroon van de stroomruggen en kommen werd gefixeerd door de aanleg van de eerste dijken, die in de 10e en 11e eeuw na Chr. heeft plaatsgevonden. Tussen rivier en dijk ontwikkelden zich nadien uiterwaarden.

Afbeelding 2

Geomorfologische kaart gemeente Heerewaarden

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de uiterwaarden en de stroomruggordel. De uiterwaarden zijn vooral als grasland in gebruik. Ook het griendhout werd benut. In de uiterwaarden hebben steenfabrieken leem afgeticheld ten behoeve van de baksteenfabricage. Het binnendijkse gebied (stroomruggordel) is bedekt met zavel en lichte klei. Soms bevindt deze zich op zware klei. De stroomruggordel is in gebruik geweest voor akker- en weidebouw. Op de akkers zijn vooral aardappelen geteeld. De teelt van haver name geleidelijk af ten gunste van de teelt van suikerbieten en de aanleg van boomgaarden.

Voor de afwatering zijn de Waal en de Maas van belang. In het binnendijkse gebied bevinden zich nauwelijks kavelsloten. Daar waar zich zware klei onder de stroomruggen bevindt is sprake van een minder goede afwatering. In het algemeen is sprake van een onregelmatige verkaveling, waarbij blokken en stroken elkaar afwisselen.

De nederzettingen in de gemeente Heerewaarden liggen alle in het binnendijkse gebied, aan de dijk. Slechts bij Heerewaarden kan gesproken worden van een essencomplex. Drie voormalige gaten, te weten het gat nabij Oud Fort St. Andries, Waalgat nabij Heerewaarden en het Vorensche gat nabij De Kop van de Voren zijn tot in de tweede helft van de 19e eeuw bepalend geweest voor de gemeente Heerewaarden. Nadien is de situatie gewijzigd.

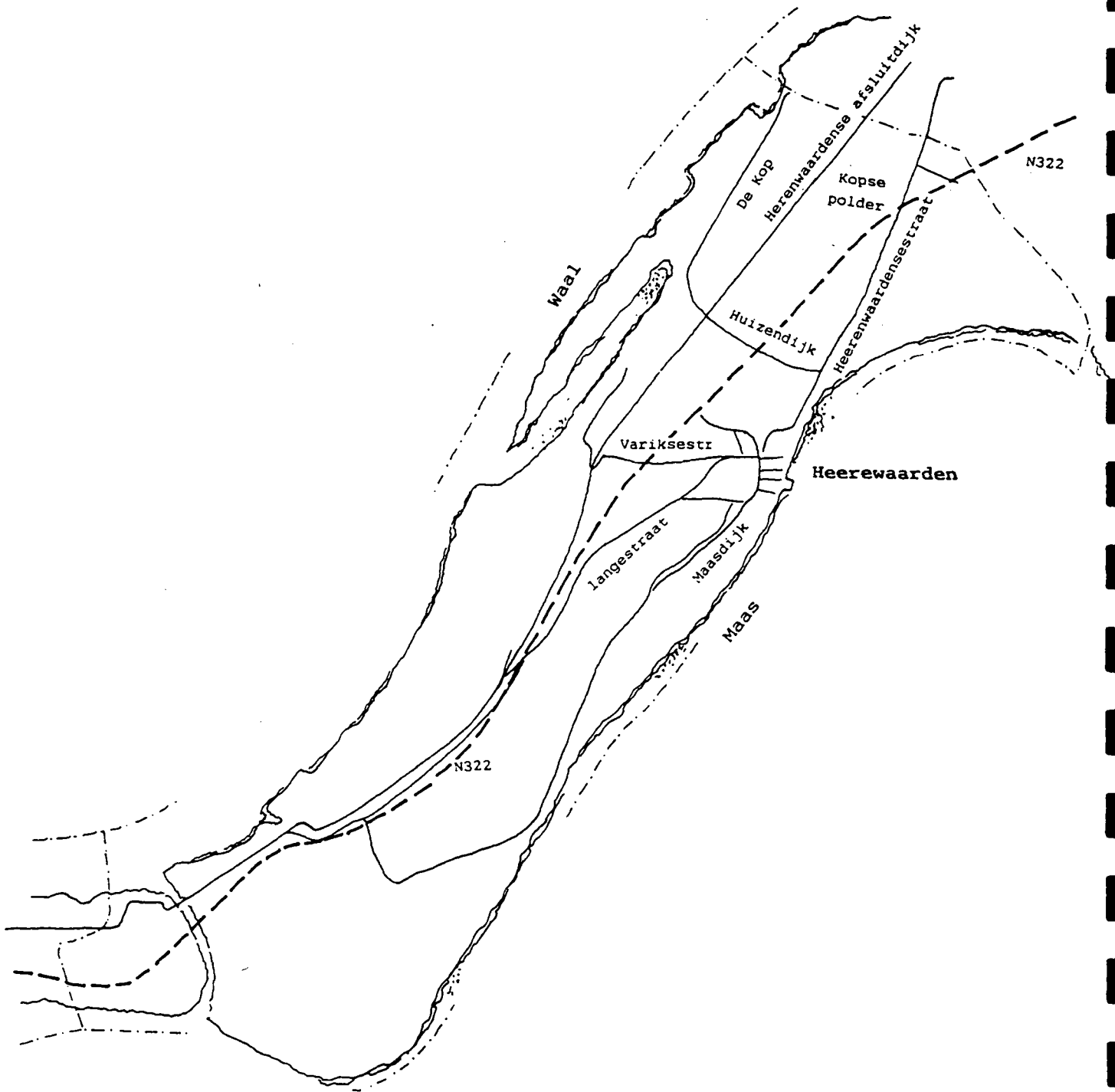
3. INFRASTRUCTUUR

De voornaamste landwegen in de gemeente Heerewaarden vallen samen met de dijken. De verbinding van Heerewaarden naar Dreumel is eigenlijk pas rond 1850 tot stand gekomen, toen de zuidelijke Waaldijk werd opgehoogd (nadien zijn nog verhogingen gevolgd).

De belangrijkste waterwegen in de gemeente Heerewaarden zijn de Maas en de Waal. Heerewaarden vormde tot het midden van de 19e eeuw een belangrijke schakel in het vervoer over het water tussen Waal en Maas. Omstreeks 1700 is begonnen met de aanleg van lage bedijkingen tussen Heerewaarden en Dreumel. Tussen de dorpspolders bevonden zich dijken van Maas tot Waal. In de eerste helft van de 19e eeuw werden de dijken langs de Waal versterkt. Omstreeks 1904 heeft een kanalisatie van de Maas plaatsgevonden. Daarbij werden het Vorensche Gat en het Schanse Gat verder gedicht, en werd een nieuw kanaal gegraven dat Maas en Waal verbindt. De bestaande schutsluis bij St. Andries werd tevens verbeterd. In 1934 werd deze schutsluis vervangen door een geheel nieuwe sluis op een andere plaats. Kort daarvoor was de Heerewaardense Overlaat reeds gedicht. Voor de verbindingen met de Tielerwaard en de Brabantse Maaskant kon gebruik gemaakt worden van de inmiddels uit de vaart genomen veren tussen Nieuw Fort Sint Andries en Heesselt, tussen Heerewaarden en Varik, en tussen De Kop van de Voren en Ophemert alsmede tussen Oud Fort St. Andries en Maren.

De ligging nabij de samenvloeiing van twee grote rivieren (Maas en Waal) en de nabijheid van de steden Den Bosch, Tiel en Zaltbommel maakte dat Heerewaarden e.o. van groot strategisch belang was. Dit kwam onder meer tot uiting in de bouw van forten: Fort De Voorn (omstreeks 1599, omstreeks 1672), (Oud) Fort Sint Andries (omstreeks 1599, omstreeks 1815) en Nieuw Fort Sint Andries (omstreeks 1820). Het Nieuw Fort Sint Andries behoorde in 1845 nog tot de Noordbrabantsche Linie (vanaf 1951 zonder klasse).

Afbeelding 3
Belangrijkste wegen gemeente Heerewaarden omstreeks 1940

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Een laaggelegen gebied nabij de samenvloeiing van twee grote rivieren is voor occupatie weinig aantrekkelijk vanwege het gevaar van overstroming. Pas toen de eerste dijken werden aangebracht kon gesproken worden van permanente occupatie. De akkers werden binnendijks, dat wil zeggen achter de Waaldijk, aangelegd. De rivieren werden bevestigd, onder meer op zalm. Vanwege de aanwezigheid van forten (vanaf de 16e eeuw) vormde de smalle strook tussen Maas en Waal veelvuldig het toneel van oorlogshandelingen. Alles wijst erop dat het grensgebied van Maas, Waal, Land van Maas en Waal, Tielerwaard en Bommelerwaard waarin Heerewaarden zich bevindt, een geheel eigen ontwikkeling heeft doorgemaakt. Landbouw en riviervisserij vormden de belangrijkste middelen van bestaan.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

De zalmvisserij nam in deze periode wel wat in betekenis af maar bleef tot in de 20e eeuw van belang (Heerewaardense vissers waren te vinden tot ver op de Rijn in Duitsland). In de uiterwaarden langs de Waal werd een steenfabriek opgericht.

Periode 1850-1900

De gemeente Heerewaarden kende tussen 1850 en 1940 een grillige groei van het inwonertal (zie afbeelding 4). Tussen 1850 en 1882 maakte de gemeente Heerewaarden een sterk groei van het inwonertal door. Dit hing samen met de oprichting van vier steenfabrieken en een scheepswerf. Omstreeks 1875 boden de vijf steenfabrieken en de werf werk aan tezamen zo'n 300 mensen. Na 1882 daalde het inwonertal. De periode van hoge vestigingsoverschotten werd afgesloten en veranderde in een periode van zeer hoge vertrekoverschotten. De visserij bleef van belang.

Periode 1900-1940

Omstreeks 1900 stabiliseerde het inwonertal zich en begon langzaam te stijgen. Kort na 1900 werden werkzaamheden aan de grote rivieren (in het bijzonder de Maas) verricht. In de jaren '30 werden opnieuw werken aan de rivieren verricht. In 1923 is een meelfabriek opgericht. Omstreeks 1925 boden de drie overgebleven steenfabrieken werk aan ruim 200 mensen. Kort daarna begon het inwonertal opnieuw te dalen, in samenhang met hoge vertrekoverschotten en een lagere natuurlijke bevolkingsgroei. Ook in deze periode bleef de riviervisserij van belang.

Afbeelding 4
Bevolkingsontwikkeling gemeente Heerewaarden, 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850 626 inwoners = 100)

4.3. Stedebouwkundige structuur

Heerewaarden is ontstaan op twee eilanden gelegen op een plaats waar de Maas en de Waal elkaar dicht naderen (Heerewaarden en Kopse polder). Het eerste eiland bevindt zich tussen het Vorensche en Schanse gat, de zogenaamde Kopse polder; het tweede tussen het Schanse gat en het gat van St. Andries, de Heerewaardense polder. Deze ligging is bepalend voor de ontwikkeling van Heerewaarden.

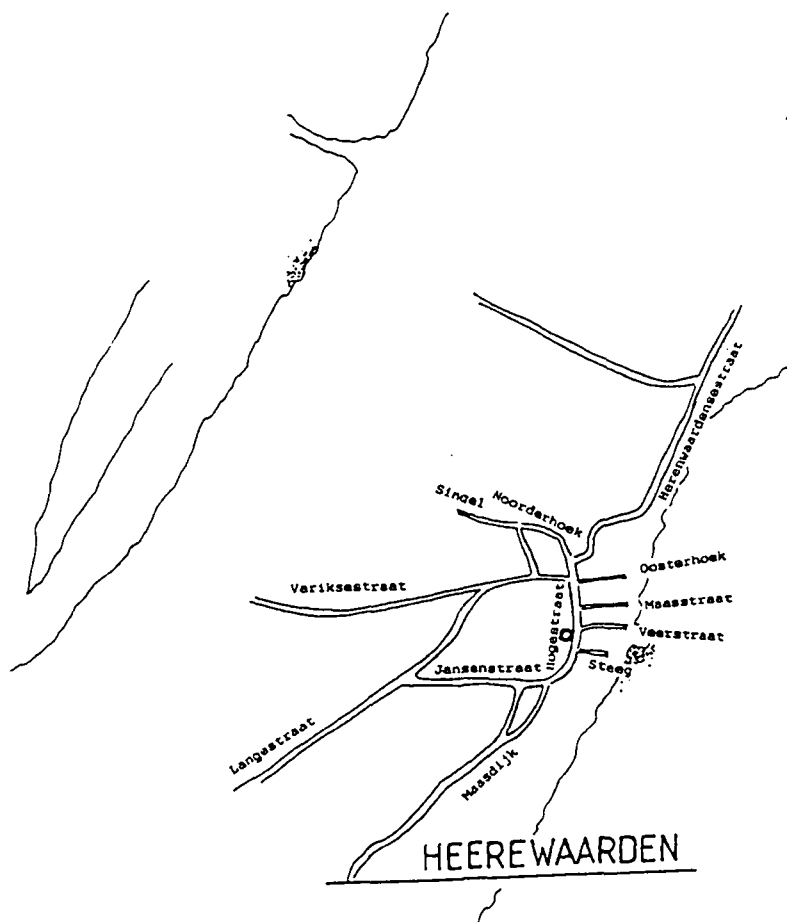
Heerewaarden

Het dorp Heerewaarden ligt dicht tegen de Maas. De Hogestraat vormt het langgerekte centrum van het dorp. Het brede profiel en de panden, die dicht tegen elkaar aanliggen geven de straat een voornaam, enigszins stedelijk, aanzien. Het midden van de Hogestraat wordt bepaald door de kerk en het gemeentehuis. Deze licht gebogen straat heeft duidelijke eindpunten in het noorden (Noorderhoek) en in het zuiden (Maasdijk). Op deze punten splitst de Hogestraat in een aantal wegen, met een smaller profiel.

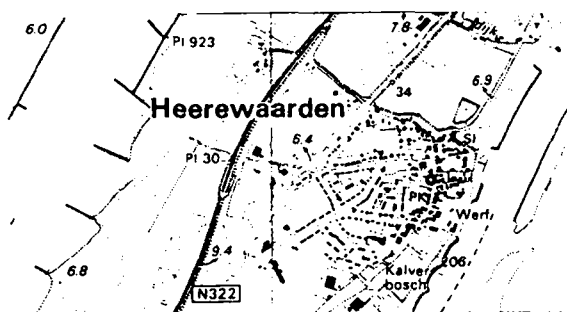
Een opvallend gegeven vormt een aantal stegen, dat op korte afstand van elkaar uitkomt op de Hogestraat en loopt in de richting van de Maas (Oosterhoek, Maasstraat, Veerstraat, Steeg). Ook langs deze stegen lag een vrij dichte bebouwing. De Veerstraat was tweezijdig verkaveld als een voorstraat, terwijl de andere stegen vooral eenzijdig als een achterstraat waren verkaveld. De kleine huizen, die men hier aantreft evenals in de Noorderhoek, hebben te maken met de functie als vissersdorp.

Tussen 1850 en 1950 ontstond vanuit de kern enige bebouwing langs de oude wegen (Singel, Maasdijk, Jansenstraat, Langestraat, Variksestraat).

Heerewaarden 1930

Heerewaarden 1990

Buitengebied

De Maasdijk (Elschedijk) en de Langestraat markeren de langgerekte polder Heerewaarden. De Variksestraat en Molendijk lopen vanuit de kern Heerewaarden naar een pont over de Waal en naar de molen.

De Heerewaardensestraat loopt vanaf de Hogestraat langs de begraafplaats, door de voormalige bedding van een Maas-Waal-verbinding, naar de Huizendijk. Langs de Huizendijk ligt een lint van bebouwing (Zevenhuizen). De Huizendijk begrenst met enkele andere dijken de Kopse polder. Ook op andere plaatsen langs deze dijken treft men oude bebouwingslinten aan.

In de 19e eeuw was een noordelijke Maas-Waal-verbinding, het Voornse Gat, reeds ingepolderd (Voornse Polder) evenals het water tussen Heerewaarden en de Kopse polder. Bij Rossum bestond er een verbinding via schutsluizen. Op beide uiteinden van de langgerekte strook land kan men nog restanten van forten terugvinden. In de stedenbouwkundige structuur van oudere wegen kan men nog de twee eilanden ontdekken. De Waaldijk en de Van Heemstraweg vormen grootschalige lijnen, die oudere structuren doorsnijden.

4.4. Ontwikkelingen na 1940

Lintbebouwing breidde zich uit. Nieuwe straten werden aangelegd. Tussen Hogestraat en Langestraat verscheen een cluster woningen. De nieuwe loop van de Maas bij Alem met de nieuwe schutsluizen bij Rossum, evenals het uitbaggeren van uiterwaarden veranderden de structuur langs de randen van Heerewaarden.

4.5. Karakteristiek geïnventariseerde bebouwing

Wonen

In de gemeente Heerewaarden zijn geen karakteristieke woonvormen uit de periode 1850-1940 aan te wijzen. Vermeldenswaardig zijn de voornamere huizen in met name het noordelijk deel van de Hogestraat. Het betreft hier onder meer woonhuizen van directeuren van de steenfabrieken. Een aantal van de huizen is gebouwd in neoclassicistische stijl. Opvallend daartussen is de op de architectuur van Berlage geïnspireerde villa "het Uilennest" uit 1905.

Deze huizen drukken samen met de in de categorie "maatschappelijke voorzieningen" genoemde panden een duidelijke stempel op dit deel van de Hogestraat.

Werken

De karakteristieke bebouwing van Heerewaarden in de categorie werken bestaat voornamelijk uit boerderijen, verspreid over de gemeente. De boerderijen komen voor in het dorp zelf en langs de dijken in het buitengebied. Aan de Hogestraat worden dorpsboerderijen aangetroffen in de vorm van T-boerderijen, gebouwd rond 1860. Langs de Maasdijk bevindt zich een aantal schuin op de weg geplaatste boerderijen van het hallehuistype met een gebroken kap, gebouwd rond 1925. Sommige voorhuizen van T-boerderijen hebben een landhuis-achtige allure. Langs de Veerstraat en de Noorderhoek staan enige vissershuisjes, waarvan de meeste sterk zijn aangetast.

Infrastructuur

Het trafohuisje aan de Hogestraat is gebouwd in de stijl van de Haagse School.

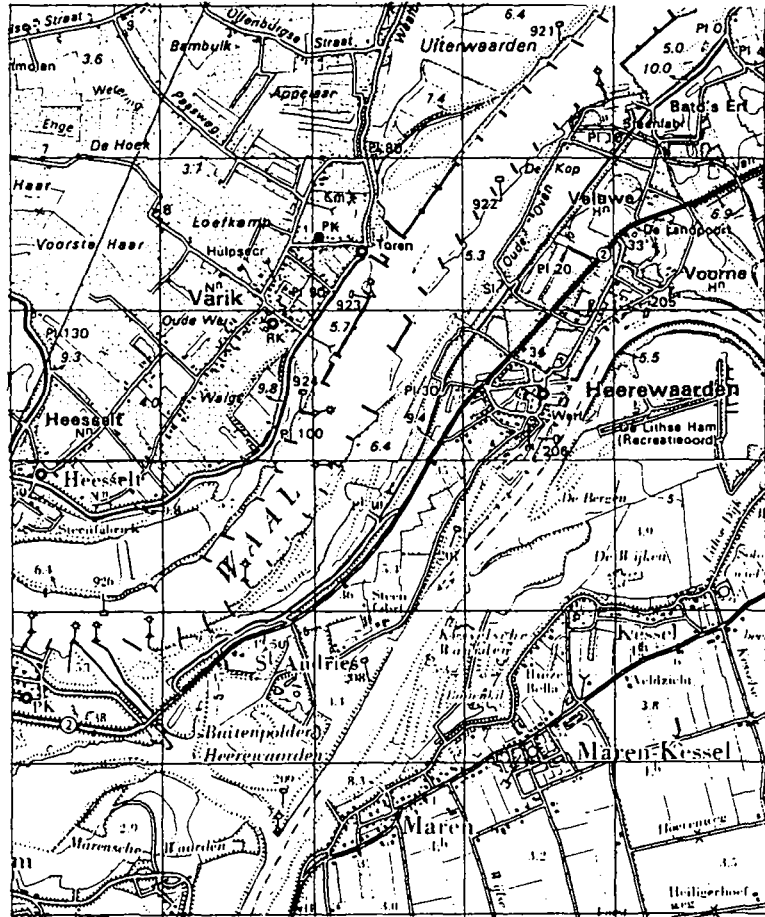
Zowel aan de zijde van de Maas als de Waal bevindt zich een voormalig veerhuis.

Maatschappelijke voorzieningen

In het centrum van Heerewaarden, aan de Hogestraat, zijn een aantal monumentale panden gelegen, waarvan een aantal oorspronkelijk - en ook nu nog - een maatschappelijk belang dienden. Voorbeelden zijn de N.H. kerk, gebouwd in 1849 in neogotische trant; het gemeentehuis, gebouwd in 1891 naar een ontwerp van J. Groenendael in neorenaissance-stijl; de voormalige openbare school, in 1880 gebouwd in neoclassicistische trant en de voormalige pastorie, in 1860 gebouwd eveneens in neoclassicistische trant. Beide laatste panden zijn gebouwd op de hoek van de Hogestraat en de Variksestraat. Deze gebouwen bepalen mede het voorname karakter van dit deel van de Hogestraat.

Kaart 1
TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE HEERewaARDEN 1850-1940

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Heerewaarden 1850-1940

Toelichting bij kaart 1

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden
- Lineaire ontwikkelingen	- functie: gemengd of wonen - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen	

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.

Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

In de gemeente Heerewaarden komen geen bijzondere gebieden voor.

Karakteristieke gebieden

Structuren van bouwkunst en stedebouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

1. Het dorp Heerewaarden

De ligging op een eiland en de geschiedenis van handel en visserij hebben een dorpsgezicht opgeleverd dat vrij uniek is voor het rivierengebied. Met name de structuur is nog vrij gaaf, terwijl een groot deel van de oorspronkelijke bebouwing nog aanwezig is. Karakteristiek is met name de Hogestraat, die aan de uiteinden duidelijk wordt begrensd, en ook de Noorderhoek en andere zeer smalle straten, die de het karakter van het vissersdorp levend houden.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

- I. **Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit, zoals:**
  1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
  2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
  3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
  4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

- II. **Bijzondere historische betekenis, zoals:**
  1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
  2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig denken;
  3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

- III. **Stedenbouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:**
  1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
  2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
  3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

- IV. **Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

- V. **Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

- * Rijksarchief in Gelderland
- * Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
- * Bibliotheken Provincie Gelderland
- * Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
- * Gemeente Heerewaarden

AFBEELDINGEN

- * Afbeelding 1   Gemeente Heerewaarden in 1865
- * Afbeelding 2   Geomorologische kaart gemeente Heerewaarden
- * Afbeelding 3   Belangrijkste wegen gemeente Heerewaarden omstreeks
1940
- * Afbeelding 4   Bevolkingsontwikkeling gemeente Heerewaarden
1850-1940
- * Kaart 1   Typologie uitbreidingen gemeente Heerewaarden
1850-1940

Kaartmateriaal

- * Bodemkaart 1/50.000, 1970
- * Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
- * Kaartenboek van Gelderland, 1843
- * J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

- * Belonje, J., *Het fort Nieuw St. Andries, in: Tussen de Voorn en Loevestein, 1983*
- * Doorn, Th. van, *Riviervisserij, Assen/Amsterdam, 1977*
- * Lobregt, P., *Oeververbindingen met Heerewaarden, in: Tweestromenland, 1975*
- * Vermeulen, F.A.J., *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Gelderland; de Bommelerwaard, Den Haag, 1974*

Oosterbeek, 1993

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326